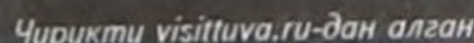

Уярадыр сыгыртыр,
хөөмөйлээр, ишти-
хөннүндөн салым-

халданыглар-даа, сыгыт-хөө-
мөнийн уян аялгазын магадап
дуннап чоруур уян хөөнүг
жижиглер-даа тываларның сы-
гыртыр, хөөмөйлээр болганы
төрзөн авазының аа сүдүндө,
дө, ак-көк Тывазының арыг
суунуң агымында, салгын-сы-
рынының эзининде, мунган
хыдының маңында дээш-ле,
оон чажыттарың төнчү чокка
дал-сурааш-ла баар.

Сыгыт-хөөмейниң чажыттарын
чилээн кижилер-ле хөй, ынчал-
даа оларның чаңгызы-даа бил-
гир тодаргайы-биле ону тайыл-
лап шыдаваан. Хамыкты кайгат-
п, хөйну хөөреткен хөөмейжилер
тары-даа. Каш янзы сыгыттып,
мейлеп чоруур эрлер боттары
ин: «Сыгыт, хөөмей сагыш-сет-
ден канчап каш янзы тыттып
п кээр чүвөл?» — деп айтырыг-
данчаар харыылаар аайын безин
пайн, талаайын такыладып,
тытарын борбачадып орарлар.
Ычангаштың тыва сыгыт-
мейге чамбы-диптиң чоннары-
ң сонуургалы киткеп, оларның
элери Тывага чыгып кээп,
тивальдар, мөөрейлер, симпо-
ниар дээн ышкаш каш аңгы
чыгыштарны хөй удаа эртип
келгеннери бо.

«Хөөмөй — Төп Азия улустаның культуразының онзагай ылымы» деп этномузыканың Улустар аразының VI симпозиуму июнь 16 хуннерде Тываның найысыланы Кызыл хоорайга болуп эртер. Сигдан болгаш делегейиң аңаагы булуңнарындан сыгыт-мейге салым-чаяанныглар, со-рагдыглар аңаа чыгып кээр. Тылп келген хамык чонга сыгыт-мей ындынналдыр куттулуп-лаар болзун!

Россияның хамаарышпас чорук дугайында декларацияны ССРЭ-ге улуг дүвүрээззинни чыгарып, ооң түңнелинде националдар аразының харылыштарларын чидиглендирген деп айткан. Амдык кижилер санап турар. Россияның чарлааны хамаарышпас чорук эвилелдешкен республикаларга «боткозуннаашкыннар парадын» чыгардырған, ооң түңнелинде чурт буурап дүшкен. Июнь 12-де демдегеп турар байыр чыгарышты Совет Эзилелин кутарал-биле сактыры бе азы чурттуң чаазы-биле сайзыраарының быразы бе? деп айттырыгга Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол «ФедералПресс» агенттигелинче харыылаан.

- Шолбан Валерьевич, оон
эр 23 чыл эрткен-дир, Россия-
н хамаарышпас чоруун чар-
ганы Силерге болгаш респуб-

ликага чүнү бергенил? Чоокта
чаа-ла чамдык кижилер чаа
Россияның тургустунганында
өөрүнчүг чүве чок деп санап
турган болгай.

— Мен бодаарымга, чүглө ССРЭ-ни сагындым звес, амыдыралды күрүнениң эгезинден төнчүзүңгө чедир — уруглар садындан пегисияга чедир хуваал каанын сактып чорууру-дур. Ооң орнунга боттарының дугайында боттары хостуг сагыш човаар чорукту кижилерге тывыскан болуп турар. Дыка хей чурттакчыларга ол хосталга сезигелди болдурган. Олар мурнуку «билдингир болгаш эргим» амыдыралынче катал кириксээннер. Амгы үеде ол сезигел эрте берген, ылаңгыя улуг салгал ону бодавастаан. Чоокта чаа 88 харлаан хоочун-биле ужурашкан мен. Ол менээ чүү дээн деп? Тывага экономиктиг көдүрлүүшкүнү чедип алыр дизе, хуу инвесторларны хааратудары чугула, чүглө федерал-

дэг бюджеттин дузазынган ынган хэрээ чок деп чугаалал орду. Ол дээрге хөй-ниитинин медеделинде улуг өскерлишжин-дир, а ол чоокта чаа-ла удуртулганы Москвадан кайы хире акшаны дотацияга болгаш бюджетке «ушта шаал» алганы-биле үнелээр, а бизнесменнерни, ылангыя өске черлерден келгеннерни, бөдүүн чонун дар-закчылары кылдыр санал турган.

Бо үени бистин улуг назылыгыларымыс безин, 20 чыл мурнунда турганындан, бир янзы кылдыр көрүп турар апарганда, аныяк салгал чаа Россияны чугаа чокка хүлээп алган, ол хүнге дүүштүр чурттап, эрткен үе дугайында сагынмай турар деп билип турар мен. Ооң уламандан Россияның хуну ооң төртүтүнгенинң байырлалы кылдыр санаттылып турар.

— Июнь 12-де шилип алдын-
ган орук бистиң шуптувуска чаа-
гай херек болган деп санаар
Силер бе?

— Мен бодаарымга, бо чылдарда бистиң куртувус оон ыңдыг болганын хензиг-даа чигзинмээн хире. Тыва оон кайын чыда каар. 1990 чылдан бээр республикага эрткен бүгү сонгулдаларның түннелдерин ажып көрүп болгай, СЭКП-ниң сагынганының чаңгыс-даа им-демдээн оон тыппас силер. Экономиказы кошкак бистиң регионга ол өскерилгелерниң аар болганын барымдаалар-даа болза, Гайдарның баштап турган чылдарында Тывага ССРЭ үезинде ажылдап турган чаңгыс-даа бүдүрүлге артпаан, чүгүле чыгыг болгаш электри энергиязы-биле хандырып турар черлер арткан. Ындыг турбуже «черлик рыноктуң» бүгү шыналдаларын чон шыдажып эрткен, оларга кол чүүл-хуу хосталга херек, а ол кайы-даа адырга-политика азы бизнес-даа болза, чогаадыкчы арга-биле хостуг ажылдаар арганы тыпсып турар болгай.

(Ұланчызы 2-ги арында).

Партияларда болгаш шимчээшкиннерде

ХӨЙ-НИИТИ КАТТЫЖЫШКЫН- НЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ

Бо чылдың июнь 11-12-де Москвага, «Манеж» делгелге залынга болган Ниити-россияның Улусчу фронтузунун (НУФ-туң) тургузукчу съездизинге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол киришкен.

Ол съездиге кижир чалалганы Россияның губернаторлары РФ-тиң Президентизиниң Администрациязындан алган. Ол ышкаш Тываны съездиге НУФ-тун регион оргкомитетиниң удуруткучу Дина Оюн болгаш Россияның Херээженнер эвилелиниң Тыва салбырының даргазы Раиса Кужугет төлээлээнер.

Съездеге РФ-тің 83 субъектісінің делегаттары Ниити-россияның Улусчу фронтузунуң чоокуу чыгдарда сайзырылының стратегиясын чугаалашканнар. Июнь 12-де болган пленарлыг хуралга Россияның Президентизи Владимир Путин киришкен. Ниити-россияның Улусчу фронтузун хей-ниити организация кылдыр бүрүткээн болгаш төп штабты — НУФ-туң удуртукчу органын тургускан.

Регионнун оргкомитетинин июнь 6-да болган калбак хуралына Нинти-россияның Улусчу фронтунга Тывадан саналдарны чыып мөөңнзэн, фронтунуң регионда ажилының мурнады шиитпирлээр айтырыгларын сайгарган. 11 кижжи составтыг ажилчын бөлүктү четтелеп тургускан, съезд соонда ооң кежигуннери республиканың НУФ-туң тургузукчу конференциязынга белеткелди чорудар.

Эксперттеринң санап турарын
езугаар алырга, НУФ дээрге пар-
тиядан аңгы, ниитилел биле күрү-
не баштынфың аразында харыл-
зааны тудар, ажытыг түңнелдерни
чедип алырынга идепкейлиг хамаа-
тыларны каттыштырар болгаш
Президентиниң программазын
күүсэлдезинге улусчу контролду
хандары тургузуг болур.

«Социал-экономиктиг болгаш политиктиг шинчилелдер институту» фондунун директорлар чөвүлелинин даргазы Дмитрий Бадовский мынча дээн:

«НУФ-ту уулг хемчээлдиг хөй-ниити каттыжыышкын деп санал болур. Совет үениң төөгүзүнде ол тургузууга дөмөй чүве чок турган. Ынчангаш ооң арга-күчүзүн кызыгаар чок деп санал болур. Амгы үеде ол ниитилел биле күрүнениң аразында харылзааны хандыраар ужурлуг күрүне политиказынын чепсээ болуп турар. Бир эвес хамааты тургузуугу быжыглавас, чаа чүүлдерни тургуспас болза, хөй-ниитиниң деткички күжүн чедип алары болдунмас. Фронтунуң ийиги сорулгазы—хамааты ниитилелди болгаш ооң киржикчилериниң башкарылга кылыр агараларын күштелдирери болур. Мооң баштайгызы кол болуп турар».

Россияның информагент-
лелдеринин материалдарындан.

Тыва Республиканың хүндүлүг чурттакчылары!

Күрүне байырлалы — Россияның хүнү-биле изиг байыры хүлээп ал көрүнер. Бо байырлал бистиң хөй национал чонувустун демократчы шиллелге, хоойлу эң кол удуртулга боорунга, кижиниң эргелеринге болгаш хосталгазынга хүндүткелге болгаш камгалалынга үндэзилеттинген россияжи чаа күрүнени тургусканы-биле үзүк чок харылзаалыг.

Россияның — күжү ооң хамаатыларында, амгы үениң хамааты ниилелинге чурттаксаар оларның чүткүлүн, боттарының чаңылдарын сагыыр болгаш хөй янзылыг культуразын кадагалап арттырар күзелин илередип турар байырлал.

Тываның хөгжүлдээзиниң узун оруу Россияның салым-чолу-биле сырый харылзаалыг.

Чаңгыс демниг күженишкениннеривисти экономиканы көдүреринче, социал байдалды божыглаарынче, Тыва Республиканың чурттакчыларының чаагай чоруун экижидеринче угландыраарыс кончуг чугула. Ол хамыктың мурнунда эрге-чагырганың билдирлиинден, ниилелде чогумчалыг болгаш турум байдалдан, экономиканың бурунгаар сайзыралындан болгаш хамааты харысалгадан кончуг хамааржыр.

Каң кадык болурунарны, Тываның, Сибириниң болгаш Россияның чаагай чоруу дээш шупту эгелээшкениннеринге чедишкенин күзедим, Силер болгаш Силерниң чоок кижилеринер амыр-менди-ле болзунам.

Хүндүткел-биле, Тыва Республикада кол федералдыг инспектор А.С.ПОПОВ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫ

«Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты Ч.С.Туматка тыпсыр дугайында

Тыва культураның болгаш уран чүүлдүн хөгжүлдээзинге кириген улуг үлүү база улустун ырларын болгаш хөөмейни күсүдеринге бедик мергежили дээш Күрүнениң федералдыг бюджет «Кызылдың педагогика колледжи» дээди профессионал өөредилге албан чериниң музыка башкызы Чодураа Семис-ооловна Туматка «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2013 чылдың июнь 7
№115

40 ТОННА БАЛЫК ТУДАР

Тывада эң улуг шөлдүг болгаш ханы Чагытай хөл балыкчыларны бодунче кезээде хаара тудуп келген. Балык өстүрер болгаш балыкты бүдүрүлгө деңнелинге тудуп болбаазырадырын мында чорудуп турар.

Июнь 11-де балыкчы сезон Чагытайда ажыттыг. Бир ай дургузунда балыкчы артельдер 40 тонна лещ балыкты тудар ужурлуг. Ону «Ондатра» КХН, «Сүмбер-Уула» КАК, «Тываагротех» фирма, Кызылдың казактар ниилеленин, «Тыва ресбалык ниилел» КХН, Кызылдан хууда сайгарлыкчылар Ховалыг биле Логинов, Шагаан-Арыгдан «Ногаан» бүдүрүлгениң аразына үлээн.

Чагытай хөлде пелядь деп үнелиг

балыкты өстүрүп турар, а лещ ол балыктың үүргенезин чиир. Ынчангаш лещ балыкты улуг хемчээлдиг тудуп алыры хөлде балык курлавырынга багай салдар чок.

Россия хүнүнүн байырлалы-биле холбаштыр июнь 15-те балыктаарынга ынактарның аразына балыктаарынга маргылдаа эртер. Бо маргылдаага чылдың-на хөй балыкчылар кирип, Тываның кожалык дөвүсүлгелеринден безин балыкчылар кээп турар. Абакан хоорайның балыкчыларының «Карп» клубунун кежигүннери база маргылдаага кирип күзелин илереткенер.

Балыкчылар маргылдаазы-биле чергелештир Чагытайның эрин боктан аштаар экологтук акция база эртер.

СТИВЕН СИГАЛ ААЛДАП КЭЭР

«Стивен Сигал кончуг солун скижи-дир. Дыка билдиг, эң ылаңгыя сарыг шажынның философиязының нарын билишкениннеринге суг болза. Ынчангаш ону мен бистиң хөй-ниитиге лекциялар номчуп бээрин диледим — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол интернетте социал четкиге бижээн. — Бо чайын ооң аалдап кээрин кызып органиастаар бис».

Стивен Сигал Тывага 2012 чыл-

дың август айда чорааш, бистиң чуртувустун агаар-бойдузун чарашшып, онзагай черлери-биле танышкан. Сергей Шойгу, Шолбан Кара-оол олар-биле Тыва Республиканың хүнүнге тураскааткан хүреш маргылдаазын база сонургап көргөн.

Кыдат кино актеру, ушуга тусураглыг спортчу Джет Лини Тывага аалдап кээринче чалааш, ооң чөлшээрелин алган дугайында база Шолбан Кара-оол дыңнаткан.

БАЙЫРЛАЛДЫ СӨҢНЭЭН

ТР-ниң ИХЯ-зы делегейниң Уруглар хүнү таварыштыр албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, амы-тынындан чарылган иштики херектер шугумунуң ажылдакчыларының ажы-төлүгө болгаш уруглар бажыңынын, школа-интернаттың кижизидикчилеринге байырлыг хемчегни эрттирген. Иштики херектер сайыды Александр Лобановтун өмүнээзинден уругларга байыр чедиришкенин Владимир Данзы тыыскаан. Албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, амы-тынындан

чарылган ажылдакчыларның тураскаалына боодал чечектерни салып, сактышкынның мөңгө езулалын кылган. Байырлал ОМОН-нуң баазына болуп эрткен. Кинолоттар уругларга дериг-херекселдерин тайылбырлап, шагдаа ыттарның көргүзүүн сонургаткан. ОМОН-нуң ажылдакчылары кем-херек үүлгедикчилерин канчаар тударын, тулчушкун үзүндө кандыг аргалар ажыглаарын база көргүскөн.

gov.tuva.ru-дан

Шолбан КАРА-ООЛ: «Тываларны чымчак сеткил чок кылдыр төрүттүнген дижири-биле чөпшээрешпес мен»

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында)

Хуу кижилерниң эгелээшкенин езугаар ол чылдарда экономиканың болгаш социал адырның дыка хөй хевирлери туттунган. Чижек кылдыр сөөртүлгени, көдээ ажил-агыны, садыгны, ачы-дузаны алылы, бо черлер Тывада хуу кижилерниң холунда кирген. Эрткен чээрби чылдың дургузунда рынокту сайзырадырының аргаларын күрүне шимчеди бергенде, ол чорудулгалар улам дүргедээн. Кижилер бот-тускайлап апарган, боттарының амыдыралын боттары улам эки тургузуп турар апарган, боттарының күжүнге, уругларының чогумчалыг келир үезинге бүзүрел тыптып келген. Көрүңер даан: мал ажылы фермерлерниң холунда болгай, сөөлгү каш чылдарның дургузунда малдың баш саны 1,5 млн. четкен. Ындыг түннелдерни колхозтар болгаш совхозтар үзүндө безин чедип ап көрбээн, а ынчан техника, саң-хөө болгаш өске-даа курлавырлар, өг-бүлө ажил-агыларынга деңнээрге, хөй турган болгай. Хосталга деп чүве ол-дур.

Ынчангаш, чүгле мен звес, мээң чаңгыс чер-чурттугларымның дыка хөйү июнь 12-ни күрүнениң кол байырлалдарының бирээзи, кижилер бүзүрүнүн, бүгү чурттуң салым-хуузуна эки салдар чедирген хүн деп санап турарынга бүзүрээр мен.

— Ол хүнде чамдык эки звес сактышкыннар база бар болгай. Националдар аразының хамаарылгазы чидигленген. Тыва база ол айтырыгның хажызынга артпаан—хөй-ниитиниң дүвүрели үнүп турган, орус дылдыг чон көжүп чоруп эгелээн. Ол болуушкуннарның салдары ам арткан бе азы шуут уттундурган бе?

— Ындыг таварылгаларны каптаваас дизе, ону утпас херек. Ол чылдарның чогумча чок болган чылдагааннары амгы үеде чок-даа, турбас-даа ужурлуг болза, ону утпайн турар бис. Эрткен чылдарда республикага сөөк-язы аразына чөрүлдээлер туруп көрбээн. Ол дүвүрелдин кол дөзү политиктиг звес, а экономиктиг байдал турганы бадыткаттынып турар. Эде тургустунушкун кризисиниң кидин түлүк үези ынчан турганын утпаан боор силер, садыгларның баартыктары куруг, аш-чем аймаан талон-биле садып ап турдувус. «Кошкак балдырлыг» регионнарга ол аар дегген, а ол аар-берге байдалды национализмге шамнаан: силерниң Горбачевунарнын, ооң эде тургустунушкунунуң хайы бо-дур дижи берген.

Орус чоннуң үндүр көжүп эгелээни ол-ла экономиктиг чылдагааннардан болган. Бир дугаарында көжүп чоруп эгелээн улустун аразында улуг шалыңныг специалистер, удуртукчулар, инженерлер—ажок бижик-билигилг, бүдүрүлгелерниң келир үезин тергип эки билер кижилер кирген. Ол үеде бүдүрүлгелерин дыка хөйү туруп эгелээн, акша-шалыңны үзүктелдирип, оон туржук продукция-биле төлөй берген. Оон алгаш көөрге, көжүп чоруур деп бодап 1990 чылдарның мурнунда-ла тыптып келген хире, чүгле ол үеде чоруптар деп шийт-пирлеп алган.

Ынчангаш, тываларны, армяннарның болгаш турктарның аразында бурун шагдан бээр туруп келген чөрүлдээлеринге дөмейлеп, өскелерни, хамыктың мурнунда орус кижилерни көөр хөөн чок кылдыр төрүттүнген дээрзи-биле черле чөпшээрешпес мен. Харын-даа тыва чоннуң эрткен төөгүзү Россияга болгаш орус чонга ханы болгаш шынчы найырлалчы чоруун бадыткап келген болгай. Россия империязының составына протекторат эргелиг кирер деп тываларның боттарының шийтпир хүлээп алганының 100 чыл юбилейин 2014 чылда демдеглээр

чылдарда-ла эгелээн. Оларның шу-тузу Тывадан үнүп чорбаан, ды-хөйү республиканың найысылалын келгенер, чүге дээрге аңаа ажы-агый тып алыры белен, амыдыра-дың деңнели бедик. Оон түннелде Тываның ындыг суурларында ор-дылга барык чугаалашпас апарга ол дээрге өске дылга өөренирин чугула хевир турган болгай.

Ийде, орус дылды школалар өөредириниң методиказы ынды-нарын байдалга ажыглаттымас д-өөредилге черлериниң специал-тери менээ чугаалап турдулар. С-методиканы төрөөн дилы орус киж-лерге ажыглаар кылды-көрүп каан. Ынчангаш Тывага дыл өөредил-зи чогумчалыг түннел-бербейн турар, биж-кижи дылды билер-болза, аңаа чугаала-дуржулгазы чок бол-турар.

Мында орус дыл-өөренир күзел ада-лерниң-даа, уруглар-даа талазында чок д-чугаалап черле бол-Ол мелегей чүүл-дү-Амыдыралга эргеж-чугула чүүлден кым-өжөгээр ойталаар чү-Орус дыл — ол дээр-адак дээрге, профес-нал өөредилгеже кир-эжик ышкажыл. Чам-арга-шинекег ада-не-лерниң уругларын суу-дан найысылал шко-ларынга кирип турар-таварылга звес, аңа-

деп турар бис. Ооң соонда, 1921 чылда, Россияның дузазы-биле Тыва бот-догуннаан күрүне—Тыва Арат Республиканы бир дугаар тургускан болгай. Ындыг байдалды тургаш безин аар-берге чылдарда Россия-биле демниг болуп хевээр арткан бис: дайын үезинде дузалап, Кызыл Армияның составына дайылда-жып турдувус. 1944 чылда республика бот-догуннаашкынындан ойталаан болгаш, эки тура-биле Россияның бир кези апарган.

1990 чылдарның болуушкуннары дээрге демократтыг чаартылгалар-ның үезинде душ болуп тывылган чүүл-дур, өске чүү-даа звес.

— Ындыг-даа болза, Шолбан Валерьевич, Тываның чурттакчы-ларының, ылаңгыя аныктарның, орус дылды билбезиниң айтыры бар болгай. Хамаатызы болур чуртунуң күрүне дылын билбес чорук—ол дээрге дыка элдеп чүүл-дур. Оон артында чүү барыл, өөренир күзелдин чогу бе азы өске чылдагаан бе?

— Силерни бичи эдиптейн. Ай-тырыг чүл дээрге, дылды билбези-нары дугайында звес, а билигнің шы-нарының дугайында айтырыг-дыр. Бистиң уругларыстың орус дылды билериниң ортумак деңнели улуг салгалдындан куду болуп турары шын. Чүге дээрге оларның ада-иелери совет школаларга өөренип чорааннар. Ол дээрге уругларның, ылаңгыя көдээ чурттап турар чаш-тарның бурузу звес, а аайлашааны ол-дур. Ол аайлашаан чорукта ийи тала бар. Бирээзи, көдээде чаңгыс сөөк-язы чон чурттап турар. Орус чурттакчы чок бүдүн-бүдүн район-нар бар. Националдар аразының харылзааларының айтыры мында чок, орус кижилерниң көдээден көжүп чоруткан чылдагааны — амыдыралчы айтырыглардан үнген дээрзин чугаалаан мен, ол 80

орус дылга дүрген өөренип алар, чылда, Россияның дузазы-биле Тыва бот-догуннаан күрүне—Тыва Арат Республиканы бир дугаар тургускан болгай. Ындыг байдалды тургаш безин аар-берге чылдарда Россия-биле демниг болуп хевээр арткан бис: дайын үезинде дузалап, Кызыл Армияның составына дайылда-жып турдувус. 1944 чылда республика бот-догуннаашкынындан ойталаан болгаш, эки тура-биле Россияның бир кези апарган.

1990 чылдарның болуушкуннары дээрге демократтыг чаартылгалар-ның үезинде душ болуп тывылган чүүл-дур, өске чүү-даа звес.

— Ындыг-даа болза, Шолбан Валерьевич, Тываның чурттакчы-ларының, ылаңгыя аныктарның, орус дылды билбезиниң айтыры бар болгай. Хамаатызы болур чуртунуң күрүне дылын билбес чорук—ол дээрге дыка элдеп чүүл-дур. Оон артында чүү барыл, өөренир күзелдин чогу бе азы өске чылдагаан бе?

— Силерни бичи эдиптейн. Ай-тырыг чүл дээрге, дылды билбези-нары дугайында звес, а билигнің шы-нарының дугайында айтырыг-дыр. Бистиң уругларыстың орус дылды билериниң ортумак деңнели улуг салгалдындан куду болуп турары шын. Чүге дээрге оларның ада-иелери совет школаларга өөренип чорааннар. Ол дээрге уругларның, ылаңгыя көдээ чурттап турар чаш-тарның бурузу звес, а аайлашааны ол-дур. Ол аайлашаан чорукта ийи тала бар. Бирээзи, көдээде чаңгыс сөөк-язы чон чурттап турар. Орус чурттакчы чок бүдүн-бүдүн район-нар бар. Националдар аразының харылзааларының айтыры мында чок, орус кижилерниң көдээден көжүп чоруткан чылдагааны — амыдыралчы айтырыглардан үнген дээрзин чугаалаан мен, ол 80

«БЕДЛЕ 18711111»

Июнь 14 — Бүгү-делегейниң доңор хүнү

ӨГ-БҮЛЕМ — ЧЫЛЫГ «УЯМ», ААС-КЕЖИИМ, ЧӨЛЕНГИИЖИМ

Ол чырык чер кырынга чайның ортаа айында Чөөн-Хемчик кожуунунң чыраа-жы суурунга эрттирген. Школа-ны тургаш, мага-ботка күш-шыдал ийрип, аар деңзилиг шой көдүрүп, бокска хандыкшып, элээди оолдар-ның сонуургаар ужурулг чүүлдерин ий турган. Өске бичии оолдардан алгалбайн, бичии оолакчыгаштан ол

сибирск хоорайның даг-тудуг техникумунуң 1-ги курузунуң студентизи, а хеймер оглу Алаш-оол ам 3-кү классты дооскан.

2002 чыл. Мөңгүн-оол Ичий-оолович күш-ажылчы базымнарын чуртталга-тудуг бүдүрүлгезининг тудуунга ажилдап эгелээн. Оон 2004 чылда «Чаагайжыдылга» бүдүрүлгезинче ажилдап киргеш, бо хүннерге чедир кызымак ажилдап чоруур. Ол хоорайның арыг-силини тудар чер чуртталга-

ка ынак болуп, арыг-силиг тудуп, бот-боттарывысты хүндүлөжип чоруурувусту күзээр-дир мен» — деп, сагыш-сеткили-биле үлешти.

Чуртталганың бир берге болууш-куну буянның үүле кылырынга улуг идигни берген. Ынчан 1993 чыл. Ол чылын төрөл аймаанда бир төрели аар аарый бээрге, аңаа хан дужаар апарган. Ынчангаш Мөңгүн-оол база өске төрөлдери-биле кады ханын дужааган. Оон эгелээш, ол ханны солуй кудар станцияның доктаа-мал, идекпейлиг «аалчызы» болу берген. Ол дугайында Мөңгүн-оол: «Чонга бичии-даа болза дуза кадып чоруурумга, өөрүр кижидир мен. «Далайга дамды дуза», бир-ле кижининг амы-тынын камгалаары-биле мээң дужааган ханым дузалаан деп бодал безин кижининг сагыш-сеткилин чигедиптер күштүг. Ол дыка өөрүнчүг. Ханны солуй кудар станциядан чамдыкта «дарый хан херек апарган, чедип келиңерем» деп дилег медээ болурга, баргаш дужаап каар-дыр мен. Кадыкшыл болгаш күзөл барда, чонга буян канчап чедирбес боор» — деп чугаалады. Ол-даа шын.

Шынап-ла, хан дужаарынга

М. Соян өг-бүлөзи-биле.

олдар эрткени билдиртпээнде, езу-т эр болуп өзүп хевирлеттинген. 1992 чыл. 9-ку классты дооскаш, ызылдың № 1 ортумак профес-сионал техниктиг училищезининг актрист-машинист мергежилин иңгээдири-биле өөренип кирип-тан. Бичизинден тура-ла, чолаа-болур күзелин ол амыдыралга тандыры-биле, 3 чыл дургунда келир үеде амыдыралының эргежилин чедип ап, эр хиндиктиг жининг күүседир ужурулг хамааты дээлгези — шериг албанын Екате-ринбург хоорайга ОБЯ-ның кезээнге тирген.

Үстүнде бижип эгелээним маа-рымның адын Мөңгүн-оол Ичий-оолович Соян дээр. Ол амыдыралының «агымын» киргенинден бээр кы-мак чоруу база ажил-чинге харысалгалы эш алган эвээш звес аңнал-макталдарының эи апарган. Кандыг-ла илдингир кижиди боор номчукчу бодай бээ-чадалчок. «Күш-ажыл жини каастаар» деп чон-н үлегер чугаазы бар

айгай. Ынчангаш мен бодаарымга, мерген угаанның сөстөр мээң адырымга кончуг тааржы. Ол бүлөзининг «быжыг ханазы», өг-төлүнүн үлегерлиг адазы, кады-рттаан эжининг бүзүрелдиг өнүү. Ол өөнүн ишти Аяна Владимир-наның чугаалап турары-биле, Мөңгүн-оол бөдүүн мөзү-бүдүштүг, ий чугааның орнунга ажыктыг хөй-ыл-херек кылганы дээр деп үнө-эр, тодаргайлаарга, ол «аас-биле» көжүреринге» хөңнү чок кижиди. Шынап-ла, чугаалажып олургаш, мергеним, оон чугаазы хөй звес-а болза, харыылары тодаргай бол-ш чедингир. Аныяк ада үш уруглуг, ит уруу Урана ам 11 классты доозуп-тар, ортун оглу Айлаң-оол Ново-

коммунал ажил-агы адырында чүдүрүкчүлөп ажилдап чоруур. Ол ажилынга харысалгалыг, ак сеткилдиг. Оон ажилынга бердингениниң херечизи — хөй санныг хүндүлел бижиктер болгаш шаңналдар. «Кижиди кандыг ажилда ажилдап чорууру звес, а канчаар ажилдап чорууру болгаш ажилы-нга хамаарылгалы кол деп санаар мен. Мен өг-бүлөм, ажы-төлүм дээш ажилдап-амыдырап чоруур мен. Өг-бүлөм дээрге мээң чылыг «уям»,

кижи бүрүзү белен болбас. Мээң маадырымда кандыг-даа онза ыл-галдыг чүүл чок-даа болза, ол бодунун бай иштиги «делегейи»-биле онзагай, оон бөдүүн мөзү-бүдүштүг, ажилынга кызымаа, өг-бүлөзи дээш сагыш човаашкыны ону тускайлап турар деп дидими-биле чугаалап бо-лур мен. Мөңгүн-оол Ичий-ооловичининг хөй чылдар дургунда хан дужаар буянның үүлөзининг шаңналы — «Россия-ның хүндүлүг доңору» деп хөрөк демдээ. Ол бо бедик атты бо чы-лын Бүгү-делегейниң доңор хүнүнге турас-кааткан байырлалга алган. Шак мындыг

бедик атка төлөпиг болганынга хамаарыштыр ол: «Шыны-биле чугаалаарга, кижиди ат алыр дээш звес, а бир-ле кижиге дуза чедирер дээң сеткил-биле дужаар болгай. Ынчангаш дужааган хан чаңгыс-даа болза кижининг амы-тынын камга-лаанынга канчап өөрүвес боор. Бо алган хүндүлүг хөрөк демдээ менээ канчаар-даа аажок улуг өөрүшкүнү болдуруп турар. Кижининг амыдыра-лынга кол-ла чүүл — кадыкшыл. Ол эң-не үнелиг чүүл-дүр. Кижиди бүрүзү кадык чорзун деп күзээр-дир мен» — деп, ол өөрүшкүнү-биле үлешти.

Валерия КОНГАР.

Авторнун тырттырган чу-руктары.

«ХААННАР ШЫНААЗЫ» АЖЫТТЫНГАН

Тыва Республика-ның «Кызыл — Кура-гино» археолог-гео-графтыг экспедиция-зының маршрудунда «Хааннар шынаазы» деп волонтерларның чайгы турлааның үшкү сезонунуң ажыдыш-кыны июнь 5-те болган.

Байырлыг ажыдыш-кына тураскааткан хемчег-лер Би-Хем кожуунунң Ак хөлүнүн чоогунга болган. Маңаа делегейниң кайы-даа булундундан археологтук экспедициязының тускай эртемнигери болгаш сту-дентилери чайгы турлагның чурттакчыларынга байырын чедирип келген. Оларның аразында Красноярск край-ның «Ермак» лагерининг волонтерлары бирги черни ээлеп ту-рар. Тываның катаптаттынмас чараш агаар-бойдузун танып-билип, маңаа көргөн чараш чүүлдерин өске чурт-тарга чугаалап тарадыр сорулгалыг Россияның хоорайларындан база даштыкы 7 күрүнелерден аалчылар келген. Тыва Республиканың Ча-зааның Даргазының оралакчылары Артур Монгал, Дина Оюн, культура сайыды Вячеслав Донгак, аныяктар политиказы болгаш спорт сайыды Уран-кыс Ондар, өөредилге бол-гаш эртем чырыдышкын сайыды Каадыр-оол Бичелдей, Би-Хем кожуунунң баштыны Иусов дээн удуртукчулар байырлыг ажыдыш-кынның хүндүлүг аалчылары болган.

Байырлыг ажыдышкынны Орус географтыг ниитилелдинг күүсекчи директору Д.Олейника кылган. Рос-сияның эртемнер академиязының материалдыг культура институтунун археология камгалаар килдистин эргелекчизи Н. Соловьева байырлыг ажыдышкынның киржикчилерин-ге болгаш Тыва Республиканың Чазаанга археология талазы-биле ажилдарны деткип турарынга өөрүп четтиришкенин илереткен. Чайгы турлагның ажытканының демдээ — Россия Федерациязының, Тыва Республиканың күрүнө болгаш Орус географтыг ниитилелдинг туктарын волонтерларның удуртукчуларының көдүргөн езулалы болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының социал политика та-лазы-биле оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак Шолбан Кара-оолдун өмүнээзинден байыр чедиреши-нин дамчыткан. «Хүндүлүг аныяк археологтар! Катаптаттынмас чараш бойдустуг, үнези турбас эртинелерни шыгжап чыдар Тыва черге аалдап келгениңер дээш байыр чедирип тур мен. Бистиң төрөөн черивиске ынак апарынарга база дараазында катап келириңерде, эш-өөрүңерни эдертип аарынарга идегеп артывыс. Аалчыларга чүдөн артык өөрүр бис. Бо археологтук ажилдар Россияның демир-орук четкизи-биле Тываның найысылалы Кызыл хоорайны ту-душтуруп «Кызыл — Курагино» маршрудун истеп-шинчилеп турар Орус географтыг ниитилелдинг амгы үеде эң улуг төлөвилелдерининг бирээзи. Бурунгуларывыстың биске арттырып каан бойдустун болгаш ынчангы культураларының төөгүзүн хумагалыг ажыгавышаан, бо бүгүнү сайзырадырыңче төлөвилел кол чер-ни ээлеп турар — деп, Шолбан Кара-оолдун байырлыг сөзүн волонтерлер адыш часкаашкыннары-биле хүлээп ап турдулар.

Шериглер парады дег чыскаал аайы-биле саң дорт тиктинген ба-

Даштыкыдан келген аалчылар.

жың дег улуг ногаан майгыннарда лагерьниң чурттакчылары тараттын-ган. Студентилер иштинде дүрер-оруннар чаттыг болгаш чылыг орун-дөжек-биле хандырттыган. Чөмөннөр чери аңгы, хүнде 3 катап чөмгөрип турар аш-чөмүнүн шынары эки. Чунар-бажың, арыглары чер дээш, амыдыралга чугула херек чүүлдер эрткен чылгы волонтерларның чайгы турлаанда дег таарымчалыг.

Лагерьде 75 ажыг студентилер бар. Олар ам дээрзинде 17 км черде чыдар Аржаан базырыкта-рында ажилдап турар археологтарга дузалажып, аап-саап ажилдарны эрткен соонда, волонтерлар алаар. Кызылдан Тываның күрүнө универ-ситетининг төөгү факультетининг 2-ги курузунуң студентилери база Кызылдың башкы колледжизининг студентилери ажилдап чедип келген болду. Уругларның чугаазындан алырга, маңаа хүн кажангызындан дүргөн болгаш солун эртип турар.

Студентилерининг археологтук лагерин тургузары Орус географтыг ниитилелдинг президентизи Сергей Шойгунун эгелээшкени деп сагын-дырып каалы. Экспедиция Кызыл — Курагино демир-орук тудуунун девискээринге 2011 чылдан эгелеп ажылын эгелээн. Ынчан Тывага эң бай тывыштыг базырыктарга тураскаадып, «Хааннар шынаазы» деп аттыг чайгы турлагны ажыткан. Маршруттун бир ужунда Краснояр-скининг Усинск чоогунда «Ермак» лагерининг ажылы чоруп турар. 2 чыл иштинде экспедицияның школазын делегейиниң аңгы-аңгы чурттарындан 100-100 эки турачы сургуулдар эрт-кен. Амгы сезонга киржир күзелин илереткеннериниң саны 1500 четкен.

«Саян» күрүнениң ыры-сам болгаш «Чаңгы-Хая» хөмөй-сыгыт ансамбльдер, Би-Хем кожуунунң Марк Оюн аттыг дыштанылга бол-гаш культура төвүнүн «Солангы» танцы-сам бөлүү чыылганнарга онза чараш оюн-көргүзүүн бараалгаткан. Тываның алдарлыг артизи Сайдаш Монгуштуң удуртканы байырлыг хемчегни ховунуң каргыраа-сыгыды, алдынналган хептиг даңгыналарның чараш самы тоолчургу болуп, «Хаан-нар шынаазының» базырыктарының тывызын улам сонуургаткан дег болду. Саян сыннарның эдээнге ба-рып үскен сарыг ховунуң ортузунда «Хааннар шынаазы» деп Тыва Рес-публиканың «Кызыл — Курагино» археолог-географтыг экспедиция-зының чайгы турлаа бодунуң ажил-үүлөзин эгелээри-биле 3-кү удаа ажыттыганы.

Чаяна ЧЫКАЙ.

Авторнун тырттырган чургуу.

АДА КИЖИ — КАМГАЛАКЧЫ, ЧӨЛЕНГИИШ

Адалар чыгыжы

Чер-чуртуну камгалакчызы, өг-бүленин чөлөнгииши, даян-гыжы — ол дээрге ада кижидир. Адаларның бурунгаар көрүжү, бодамчалыг хөдөлүшкүннери — амыдыралды уламчылаарының идегелдиг чепсээ.

Кадыг-берге ажил кылырда, Ада-чуртун камгалаарда, ажил-төлүн кижизидип сургаарда, ада кижиде бүзүрелдиг кижиде чок. Эр хиндиктиг улустун аразында арага-дары, таакпыже сундулуг, шын эвес орук-биле чоруп, кем-херек үүлгедир чоруктар эвээш эвес. Ооң бир чылдагааны — ажил-иш чогу, нийт:лелде бодунуң быжыг туружун тыппайн чорууру.

Ада кижиде ажил-төлүн, өөнүң иштинге, үнген-кирген чонунга эки эвес хамаарылгалыын, чаш уруглар ону эскерип көрүп, оон олар ындыг болур ужуруг чүүл-дүр деп шын эвес билишкенин артып, амыдыралынга база адазының шын эвес үлегерин каталтап болур. Ол бүгүн болдурбазы-биле эр кижиде бодунуң өг-бүлезинин, нийтилелдин мурнунга езулуг эр мөзү-бүдүштүүн көргүзүп, ажил-төлгө эки үлегерлиг болур ужуруг.

Үстүндө бижээним кирилде хевирлиг кезээмни «Адың сыкпа, эр кижиде» деп шүлүк-биле уламчылаан.

Адың сыкпа

Өг-бүлөгө чөлөнгииш бол,
эр кижиде,
Өөрүшкүнү удаа-дараа
эккеп чор,

Хуралдың эрттирикчилери.

Кады чурттаан өөрүңнү хомудатпа,
Каткы-хөглүг, омак-сергек чаңнап чор,
Ажил-ишке кежээ, кызымак бол,
Арага деп ажил сугже харамдыкпа,
Ажил-төлүң төлөпиг адазы бол,
Амыдырал айтыкчызы бол,
Төрзөн чуртун камгалакчызы сен,
Төрөл-чонун чоргааралы күжүр сен, сен,
Ачы-буян, авыралды чонга хайырла,
Аас-кежиктиг чуртталга дээш демисеш,
Кижилерниң малын оорлава,
Килең-каргыш сеңзэ чедер, ону утпа,
Боо-моңгу тудуп, бижек чайып чорба,
Богда бурган ону өршээвезин бода,
Херээжен эжинге чалгын, чакпа бол,
Херек апарза, ооң салым-чолу бол,

Эвилең, чараш чаңың сөңне,
Эрннн эреси, оолдун омаа болуп чор.

Республикада Адалар чыгыжының ийи чыл удаа болуп эрткеннин соонда, эр хиндиктиг чонга хамаарыштыр көрүш эки талаже өскерлип бар чыдар димзе, чазыг болбас. Сөөлгү үеде эр кижиде бажыңның даштын-да эвес, иштинде ажил кылыр апарганы амыдыралдан көскү. Бурун шагдан тура, эр кижиде аалдың даштыгы ажилдарын, а херээжен кижиде иштиги ажилдарын кылыр чораан болгай.

Адаларга хамаарыштыр айтырыгның дугайында бижип эгелээним таварылга эвес. Чоокта чаа бистиң Эрзин кожуунуң Мөрен сумузунуң чагырга черинге адалар чыгыжын эрттирген бис. Тус черниң школазының болгаш чагырга черинин администрациязының деткимчези-биле сумунуң адаларының киржилгези-биле эрттирген. Ооң кол сорулгасы — ада кижинин аталдарын бедидери. База ол ыш-каш назы четпээннер аразында

кем-херек үүлгедиишкннерин болдурбазы-биле шыңгы ажил чорудары. Аңаа В.М.Сынаа база Эрзин кожуунуң чагырга черинин төлээзи А.Д.Азыраа олар киришкен. Валерий Митрович кожуунда адалар төвү ажиттыг-ган болгаш, ажил-чорудулгазы

“Ада кижиде быжыг, турум тура-соруктуг, эткен сөзүңгө ээ болур ужуруг. Өзүң олар аныяк-өскөнгө эки үлегерчи-жек көргүзери чугаажок.”

чоруп турар дээрзин чыылган-нарга дыңнаткан. Анатолий Кыргысович Доржу аныяк адаларга республика чергелиг Адалар чыгыжына хүлээп алганы Адалар дүрүмү-биле таныштырганы онза болган.

Психолог кижиде ада-иелер, ажил-төл, чурттакчы чон-биле сырый харылзаалыг ажилдаар болгаш, үстүндө бижээним хемчегни суму бүрүзүңгө эрттирер болза эки деп бодаар мен. Чүгө дизе кандыг-даа кады ажил-дажылганы чорудуп турзувусса,

адаларның киржилгези эвээш болуп турар. Ылаңгыя ажил-төлдүн кижизидилгезинин талазы-биле улуг ужуру-дузалыг болуру чугула. Ада кижиде быжыг, турум тура-соруктуг, эткен сөзүңгө ээ болур ужуруг. Өзүң олар аныяк-өскөнгө эки үлегерчи-жек көргүзери чугаажок.

Чагырга черинге эрттирген хемчегге чыгып келген адаларга тренинг хевирлиг ажилды чоруткан бис. «Силер эки ада силер бе?» деп тестинин айтырыгларына адалар улуг сонуггал-биле харыылаан. Иденкейлиг аныяк адаларны база демдеглекседим. Оларга Роллан Сандак, Валерий Доржу, Оюн Александр, Адыгбан Шириме, Сонам Мынмыр, Аржаан Согаа болгаш өске адаларны хамаарыштырып болур. Олар хей-ниитинин ажилына күзелдин-биле киржип чоруур. Хемчегниң түңнелинде су-

мунуң чурттакчыларының аразына арага-дарыже сундулуг болгаш эзирик байдалга чораан кижиде бүрүзүңгө хемчээш шыңгызы-биле алыр кылдыр шупту бадылап алган. Ону бурунгаар сайзыралче эге базым деп билип тур мен. Чурттап турар черин чаартып хөгжүдөр деп бодаар болза-ла, кижиде баштай бодундан эгелээр болза эки.

Зоя КУЛДУН,
психолог башкы

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

АК-ДАШТАН ТАРААЖЫ

Сүт-Хөл кожуунда 3700 га тарылга шөлү, оларның 270-и мал чөминге, 273 картофельге, 113-ү ногаага үлеттинген. Ак-Даш сумузунда 8 тараажы тараа тарып турар. Оларның бирээзи Иван Назын-оолович, Екатерина Сандыновна Донгактарның өг-бүлезинге барып, тараа тарыыр чымыштыг болгаш буянныг ажилдың дугайын сонуградыс.

Ак-Дашта хууда тараажылар аразында ажилы шору чөдмичелиг деп болур. Донгактар тараа тарыыр ажилды эгелзэнден бээр 15 чылдың нүүрү болган. Аалының ишти Екатерина Сандыновна школада биология башкызы.

Тараажы өг-бүлө ак-тараа, кызыл-тас, сула, арбайны тарып турар. Тараалыг кижиде тодуг дээш, өг-бүлө шээр малды база хаваннарны азырап турарлар. «Белорусь» МТЗ-80 тракторун: «Кончуг эки эжим бо-дур» — деп тараажы мактаар. Тараажылар

1 га шөлден 15 хире центнер дүжүттү ал турар. Тыва далган соктап турар бүдүрүкчүлөр тарааны садып ал турар. Чарбалал каан тарааны чон мал чөми дээш баш бурунгаар чагыгны кирип турар.

Өг-бүлө Шеми сумузундан 1991 чылда көжүп келген. Иван Назын-оолович Шемиге мал эмчизинге, ооң соонда бригадирлеп ажилдап турган. Тараа шөлдери Ак-Даш сумузунуң

Александр Маадырович Калчан оларның ачы-дузасы-биле ажилы эки чоруп турар дээрзин тараажы демдегледил.

Иван Назын-ооловичтен «Шын» солунну чагыдып тур силер бе? — деп айтырдым: «Ийе, чаңгыс-ла чагыдар солунувус ол. Солуннуң ниити хевири, каас-талгазы чаарттынып, онзала-нып көстүп турар апарды. Солун бодунуң сайтызын ажилдып алганын эскерип тур бис. Кол-

“Сүт-Хөл кожуунда 3700 га тарылга шөлү, оларның 270-и мал чөминге, 273 картофельге, 113-ү ногаага үлеттинген.”

өрү талазында Ыйгылак база куду талазында Узун-Хараган деп черлерде чаттылган. Суланы 5 ай ортан үезинде тараан. Ак-тарааны 6 айда тарыырын тараажы чугаалады. Комбайн мунукчузу, кады ажилдап турар эжи Эрес Сарыгларович Мандан-оолдун, шөлдериң сугга-дын харыылап турар суггаччы

лективтин солунуң шынарынче, материалдарның солун болзун дээш кызымаккай ажилын мактаар алаар. Кончуг шыырак ажилдап турар улус болду. Бодум хуумда көдээ ажил-агый талазы-биле бижиттинген материалдарын сонуграар чордум» — деп, тараажы солунга үнелдиди берди.

Арат ажил-агыйлыг Иван Донгак.

Тараа сайгарылгазы кандыг чоруп турарын сонуграл айтырдым: «Сайгарып ап турар бис. Шеми сумузунга ажилдап чораан ажил-агыйым тараа тарывас черлер-дир ийин. Ынчангаш ынаар база Өвүрже саарып, мал-маганга-даа орнап ап турар бис. Орулгавыс-биле чарыгдалдарывысты черле дуглап ап шыдап турар бис» — деп харыылады.

Даштындан көөрге, хары чаала 40 ажил турар хире, аныяк-сыг көстүр бо өг-бүлө 2 оолдуг, бир кыстыг. Ажил-төлүнүн улуу — Кызыл хоорайда ажилдап турар, ийиги огул Эдик Иван-

ович Ак-Даш суму чагыргазының даргазы. Уруу сургуулдап турар. Күш-ажылга дадыккан, хүрөш шырайлыг аныяк удуртукчу Эдик Донгактың ажил-ижин сонугравайн баар аргам чок болду:

— Эдик Иванович, сумунарда байдалды кыдыындан безин көөрге дыка тайбың, кудумчулар арыг-силиг-дир. Чоннуң ажил-амыдыралының деңгели кандыгыл?

— Сумуда ажил чок чорукту узуткаар ажилдар чоруттунуп турар. Ажил чок хамаатылар барык шуптузу ажилче хаара туттунган деп болур. Малчынарга мал түлүктээр үезинде база тараажыларга чаксы хову ажилдарының үезинде дуза катар ажилчын бөлүктөр доктаамал ажилдап турар — деп, ол харыылады.

Чагырга даргазының сөзү-биле алырга, сумуда шупту чуртталга бажыңнары күрүнө бүртүкелдин эрткен хуужудулгалыг херечилелди холга алган. Чоннуң амыдыралга, күш-ажылга сонуггалы бедип олары өөрүнчүг-дүр.

Чаяна ЧЫКАЙ.
А.Х. АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруу.

ӨГ-БҮЛЕГЕ БОЛГАШ УРУГЛАРГА

ТР-нің Өг-бүлө болгаш уруглар херектерининг талазы-биле агентилелдинг социал дуза албан черлерининг чайгы кадыкшыды кампаниязын организастан дугайында информациязы

Амыдыралдың берге байдалында уругларны дыштандыра болгаш кадыын экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектерининг талазы-биле агентилели 2013 чылда хоорай-

дан дашкаар доктаамал — 2, майгыннарлыг — 7, хүндүс дыштаныр 27 лагерини болгаш өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза албан черлерининг баазыына күш-ажылдың болгаш дыштанылганың 4 лагерин

Бай-Тайга кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
		I сезон	II сезон
1	Хоорайдан дашкаар майгынныг лагерь «Шивилиг», Бай-Тал суур, Шивилиг деп чер	30	30
2	Хүндүс дыштаныр лагерь «Буянныг», Тээли суур, Серен-Дондуп кудумчузу, бажың 35	25	25
3	Хүндүс дыштаныр лагерь «Буянныг», Кызыл-Даг суур	40	
4	Хүндүс дыштаныр лагерь «Буянныг», Шуй суур	40	
5	Күш-ажыл болгаш дыштанылга лагери «Трудовая атака», Тээли суур	40	

Үстүнде айткан лагерьлерге уругларны тургузарының чурумун болгаш негелделерин билип алырда, «Бай-Тайга кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Тээли суур, Серен-Дондуп кудумчузу, бажың 35. тел.: 83944221143

Барыын-Хемчик кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны			
		I сезон	II сезон	III сезон	IV сезон
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Хүнчүгеш», Кызыл-Мажалык суур, Чүргүй-оол кудумчузу, 60	45	45	45	45

Айткан лагерьге уругларны тургузарының чурумун болгаш негелделерин билип алырда, «Барыын-Хемчик кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Кызыл-Мажалык суур, Чүргүй-оол кудумчузу, 60, тел.: 83944121585

Чөөн-Хемчик кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
		I сезон	II сезон
1	Хоорайдан дашкаар майгынныг лагерь «Чалама»	45	45
2	Хүндүс дыштаныр лагерь «Буянныг»	50	50
3	Хүндүс дыштаныр лагерь «Кежик»	25	25
4	Хүндүс дыштаныр лагерь «Арыкчыгаш»	25	25
5	Хүндүс дыштаныр лагерь «Дамырак»	25	25

Айткан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Чөөн-Хемчик кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Чадаана хоорай, Шахтерлар кудумчузу, 1, тел.: 83943421065

Сүт-Хөл кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
		I сезон	II сезон
1	Доктаамал майгынныг лагерь «Дөргүн»	40	
2	Хүндүс дыштаныр лагерь «Челээш»	60	60

Айткан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Сүт-Хөл кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Алдан-Маадыр кудумчузу, 1, тел.: 83944521186

Мөңгүн-Тайга кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
		I сезон	II сезон
1	Хоорайдан дашкаар доктаамал лагерь «Меңги чечээ»	50	50
2	Хүндүс дыштаныр лагерь «Растишки», Чадаана хоорай	60	60

Айткан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Мөңгүн-Тайга кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Мугур-Аксы суур, Кошкар-оол кудумчузу, 336, тел.: 83945122493

Ак-Довурак хоорайда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
		I сезон	II	III сез
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Аян»	49	49	

Айткан лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Ак-Довурак хоорай өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Ак-Довурак хоорай, Кудумчузу, 26

Улуг-Хем кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
		I сезон	II	III сез
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Дамырак»	70	65	

Айткан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Улуг-Хем кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Шагаан-Арыг, Тудугжулар кудумчузу, 10, тел.: 83943621252

Каа-Хем кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
		I сезон	II сез
1	Хоорайдан дашкаар майгынныг лагерь «Отчизна»	75	
2	Хүндүс дыштаныр лагерь «Васильки», Сарыг-Сеп суур	30	

Айткан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Каа-Хем кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Сарыг-Сеп суур, Медик кудумчузу, 2, тел.: 8394322579

Кызыл кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
		I сезон	II сезон	III сез
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Хүнчүгеш»	70	70	
2	Күш-ажыл болгаш дыштанылга лагери «Өзүм»	45		

Айттыглан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Каа-Хем кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Каа-Хем суур, Шумчузу, 2, тел.: 91-6-39

Бии-Хем кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Уругларның саны	
		I сезон	II сезон
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Туранчылар»	60	60
2	Күш-ажыл болгаш дыштанылга лагери «Туранчылар»	40	

Айттыглан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Бии-Хем кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Туран хоорай, Мольская кудумчузу, 86, тел.: 83943521473

Чеди-Хөл кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Уругларның саны	
		I сезон	II сез
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Сайзырал», Хову-Аксы суур, Мир кудумчузу, 31а	45	45
2	Күш-ажыл болгаш дыштанылга лагери «Хүнчүгеш»	30	

Айттыглан лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Чеди-Хөл кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Хову-Аксы суур, Мир кудумчузу, 27а, тел.: 83945222341

Тере-Хөл кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
		I сезон	II	III сезон
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Оргаадай»	35	35	35

Айттыглан лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Тере-Хөл кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Кунгуртук суур, Аныяк кудумчузу, 4, тел.: 89618948811, 89095280399

Тес-Хем кожунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
		I сезон	II сезон
1	Хоорайдан дашкаар майгынныг лагерь «Арат»	100	
2	Хүндүс дыштаныр лагерь «Буянныг бажың»	60	60

Айттыглан лагерьлерге уругларны тургузарының чурумун болгаш негелделерин билип алырда, «Тес-Хем кожунун өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Самагалдай суур, Кунаа кудумчузу, 50, тел.: 83943821238

Танды кожуунда:

Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
	I сезон	II сезон	III сезон
Хоорайдан дашкаар доктаамал лагерь «Байлак», Чагытай хөл чоогунда	196	196	196
Хоорайдан дашкаар доктаамал лагерь «Металлург», Чагытай хөл чоогунда			70
Хүндүс дыштаныр лагерь «Кадыкшылга»	60	60	

«Байлак» лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Өг-бүлеге болгаш социал деткимчениң республика төвү» ТР КБА-га кээр, Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 155, т. 3-04-99

«Металлург» лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле Хову-Аксы суур, кудумчузу, 27а, «Чеди-Хөл кожуунуң өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, тел.: 83945222341

«Кадыкшылга» лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Танды кожуунуң өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Бай-Хаак суур, Пушкин кудумчузу, 20а, тел.: 83943721117

Эрзин кожуунда:

Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны	
	I сезон	II сезон
Хоорайдан дашкаар майгынныг лагерь «Жемчужное озеро»	120	
Хүндүс дыштаныр лагерь «Идегел»	50	50
Хүндүс дыштаныр лагерь «Челээштиң өңнери-1»	35	
Хүндүс дыштаныр лагерь «Челээштиң өңнери-2»	50	
Хүндүс дыштаныр лагерь «Дошколята»	15	

Эрзинде айыттыг лагерьлерге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Эрзин кожуунуң өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Тока кудумчузу, 37, тел.: 83943922620, 89235518357

Тожу кожуунда:

Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны				
	I сезон	II сезон	III сезон	IV сезон	V сезон
Хүндүс дыштаныр лагерь «Дамырак»	35	35	30	25	25

Тожу кожуунуң өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Тоора-Хем суур, Октябрь кудумчузу, 11, тел.: 83945021564

Өвүр кожуунда:

Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
	I сезон	II сезон	III сезон
Хүндүс дыштаныр лагерь «Здравушка»	50	45	45

«Өвүр кожуунуң өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Хандагайты, Ленин кудумчузу, 2, тел.: 83941421344

Чаа-Хөл кожуунда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
		I сезон	II сезон	III сезон
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Сылдыстар»	30	30	30

Айыттыг лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Чаа-Хөл кожуунуң өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза төвү» ТР КБА-га кээр, Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 6, тел.: 83944321237

Кызыл хоорайда:

№	Лагериниң хевири, ады болгаш турар чери	Путевкаларның саны		
		I сезон	II сезон	III сезон
1	Хүндүс дыштаныр лагерь «Виктория»	70	70	60

Айыттыг лагерьге уругларны тургузарының айтырыглары-биле «Кызыл хоорайның өг-бүлеге болгаш уругларга социал деткимчениң төвү» ТР КБА-га кээр, Кызыл хоорай, Бай-Хаак кудумчузу, 6, т.: 6-33-16.

Уругларның кадыкшылга лагеринче путевка алырынга
херек документиер даңзызы:

Өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза чедирер албан черлериниң баазына тургустунган лагерьлерге амыдыралдың берге байдалында уругларны дыштандыраары болгаш кадыкшыл экижидери-биле, дараазында документиерни албан-езуу-биле көргүзүрге, халас:

1. Төрүттүнген дугайында херечилел;
2. СНИЛС;
3. Медицина камгалалының полизи;
4. Уругнуң тарылгазының дугайында сертификат;
5. Ада-иезиниң паспорттары — хоолгалары;
6. Өг-бүлезиниң составының дугайында херечилел;
7. Өг-бүлениң ниити орулгазының шын-зылгазы: уругларга күрүмеден акша дузаламчызының ай санында хемчээлиниң шын-зыл-

газы, ажил шалыңы, пенсия, сайгарлыкчы чоруктан дээш, өске-даа ажил-чорудулгалардан орулгалар шын-зылгазы;

8. Ада-иезиниң бирээзи чок болза — чок болганын шын-зыткан документиер: чок болганының дугайында херечилел, «Бот-иениң уруу» пособиениң ай санында хемчээлиниң дугайында шын-зылгага демделел, уругнуң төрүттүнген дугайында херечилелге «адазы» деп графага — шыйыг, ада-иениң кайы-бирээзи хоругдал черлеринде дээрзин бадыткаан шын-зылга азы судтуң шийтири дээш, оон-даа өске;

9. Өг-бүлениң акша-хөрөңгизи эвээш азы хөй ажы-төлдүг дугайында тус чер административияның шын-зылгазы бар болза, бо даңзының ийги пунктуунда айыткан документиерни чыыры албан эвес.

Уругларның кадыкшылга лагеринче чорудар
уругларның хар-назыны

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар, уругларның кадыкшыл экижидер хоорайдан дашкаар доктаамал лагерьлерге путевкаларны алыр эргелиг азы боттарының садып алганы путевкалар дээш чигелделер алыр (2009 чылдың декабрь 7-де № 601 «ТР-ге уругларның дыштанылганын организастаарының болгаш кадыкшыл экижидериниң чуруму-нуң дугайында» ТР-ниң Чазааның доктаалы) 15 хар чедир назылыг уруглар.

Күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагерьлеринге — 14-тен 18 хар чедир назылыг уруглар (СанПиН 2.4.2.2842-11 элээди уругларның күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлерин тургузарына, ажилын хандыраарына болгаш организастаарына санитар-эпидемиолог-тук негелделер).

Уругларның туристи майгынныг лагерьлеринге — 10-дан 18 хар чедир назылыг уруглар, онзагай таварылгаларда туристи каттыжыкшыкчыларның киржикчилери болгаш чогуур белет-келдиг уругларны 8 хардан хүлээп ал болур (СанПиН 2.4.4.3048-13 элээди уругларның күш-ажыл болгаш дыштанылга лагерьлерин тургузарына, ажилын хандыраарына болгаш организастаарына санитар-эпидемиолог-тук негелделер).

Кадыкшылдыганың чайгы кампаниязының айтырыгларына хамаарышкан немелде тайылбырны дараазында адреске ап болур: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 155. Харылзажыр телефоннар: (39422) 3-04-99, 3-02-99.

САЛГАЛ ДАМЧААН МАЛЧЫННАР

Өвүр кожуунуң Чалааты — кан-даа малга одар-белчиң талазы-таарымчалыг чер. Үе-дүптен Чалаатының чону мал ажылдыг амыды-чораан.

Чалаатыга чалгаа кижини чурттап авас» деп улус өөредилгезиниң ийни, алдарлыг малчын, башкы Да-роол Баирович Баазаң анаа эвес чу-ап чораан деп бодаар мен. Бодум-да малчынның амыдыралын көрүп келдим, а эрес-кежээ, мал ажы-та сундулуг, Чазактың шаңнал-ма-каарына төлептиг чораан чаңгыс чурттугларымның ажы-төлү салгал-чып, малчыннар болуп чоруурунга таарланмас аргажок.

Улар республика Наадымының тии-лиери, көдээ ажыл-агыйның алдар-ажылдакчылары апарган, чылдан-не мал төлүн менди алырынга багай-көргүзүглерни чедип ап турар. Кырдымнар дээр: 1967 чылда ын-ты «Чалааты» мал ажылының сал-гының эң баштайгы Тыва АССР-ниң алдыг малчыны атка төлептиг Зинаи-Эниеевна Баранмааның (Биче-оол) Чеди-Хөл кожуунда малчыннар-дымының тиилекчизи, муң малчын-оол Маадырович Биче-оол, Тес-кожуундан «Күш-ажылчы алдар»

ордениниң эдилекчизи Тумат Биче-оолдун оглу, малчын-нар Наадымының каш дакпыр тиилекчизи, көдээ ажыл-агыйның алдарлыг ажылдак-чызы Мерген Биче-оолович Тумат, ол-ла кожуунда муңчу малчын аныяк уруглар Ояана Маадыр-ооловна Ойдуң, Саида Викторина Янзоо болгаш Өвүр кожуунуң «Чалааты» мал ажыл-дыг аныяк малчыннары, Наадым тии-лекчилери, алдарлыг малчыннар Сос-кар-оол Сүгдер-оолович Санаа, Марита Торлуковна Маадыр-оол, Валерий Кы-зыл-оолович Маадыр, Владимир Бады-евич Шокар шээр малды өстүрерин-ге мергежили бедип, шудургу ажылдап чоруурлар.

Адын киригеним чаңгыс чер-чурттугларым, олар чүгле мал ажылы-ның тергиннери эвес, а үлегерлиг ада-иелер. Ынчангаш кызымак, ада-өгбениң салгал дамчып малчын болуп чоруур чаңгыс чер-чурттугларымга моон-даа соңгаар тура-соруктуг ажылдаарын, Россияның «Күш-ажылдың маадыры» атка чедир төлептиг болуп ажылын көргүзеринге бүзүредим.

Николай БИЧЕ-ООЛ.

Өвүр кожуун.

Чагаалар аразындан

ХҮЛҮМЗҮРҮП ЧОРУУР ООЛЧУГАШ

Чаа-Хөл школазының 7-ги класының өөреник-чизи Оскар Базырчаптың ада-иези-биле 1988-1989

чылдарда эргиде «Найрал» совхоз-туң Шаңчы салбырына салбыр эр-гелекчилеп чеде бээримге, аныяк өг-бүле иелээ бригаданың садыны-га садыгылап турганнар. Дуңмала-рым-биле ынчан таныжып, бажың-балгадынга кирип, аяк шайын ижип, чаа Чаа-Хөлден боттаңнап ажылдап турган болгаш бажыңыга хонуп-дү-жүп-даа чордум.

Кончуг-даа топтуг-томаанның, эви-лең-ээлдек, үнген-кирген чону үзүлбес, иелээ хүлүмзүрүп чоруур дуңмаларым чүве. Ол үеде салбырның хөй-ниити, спортчу амыдыралына идепкейлиг кир-жип чордулар. Ам бодап олурарымга, элээн үелер эрткен-дир. Оларның улуг оглу, кызы дээди эртемни чедип ап, доо-зупканнар. Хеймер оглу Оскар Чаа-Хөл школазының тергин эки өөредилгелиг, сагылга-чурумнуң өөреникчилериниң са-нында кирип турар. Оскар бодунуң кла-сында, класс даргазының оралакчызы болбушаан, корум-чурум болгаш спорт талазын харыялап турар. Хостуг шак-

тарда бут бөмбүүнге, хаактаарына, хү-режиринге сонугалдыг. Өөредилге чылы доостурга, кырган-авазы, кырган-ачазына хой, өшкү, чылгы малдап, ду-залажып, чайгы дыштанылганын кончуг солун, ажыктыг эрттирер өөреникчилер-ниң бирээзи. Сиген кезилдезиниң үе-зинде ада-иези, акызы-биле кады мал-маганына кезип алган сигенин бөлчүп, черле улуг улустан чыдып кагбас.

Бир чыл бурунгаар «Үүр-Сайыр» аржаанына дыштанып чеде бээривис-ке, Оскар авазы-биле кады аржааннап турар болду. Кожа майгына турган бис. Оскарды хайгаарап турарымга, даң ба-жында туруп келгеш, 5-5 литрниң сава-ларын алгаш, аржааннап чоруптар. Оон келгеш, ыяшты чаргаш, чадагай одага отту кысыпкаш, авазын кыйгырар, чем кылып ижээли дээр.

Аржаанга кижини бүрүзү-биле хүлүм-зүрүп экиилежир, хүндүлээчел. Мээң-биле ийи-чаңгыс таварышканда, улуг улус ышкаш чугаалажыр, эрсиг оол. Оскарга өгбелериниң, ада-иезиниң, школазының, эш-өөрүнүң адын сык-пайн, Тываның төлептиг оглу болуп өзерин күзээлинер.

Александр ЧИГДЕН.

Чаа-Хөл кожуун. Чаа-Хөл суур.

ЧЫЫРА ТЫРТКАШ, ОШКААН БОЛЗА!

Хары черде Австралияга
Хадак, тугун киискиткен.
Экер-эрес альпинистерге
Экини-ле, чаагайны-ла
күзеп чор бис.

Октаргайның шыпшыктары
Оларны-ла манаанзыг боор.
Беш, алды бедик шыпшыктарны
Бергезинмейн, тиелеп келдилер.

Тыва оолдар «берге-дир» деп,
Дыка хөй нация көргөн, билген.
Бөмзүрзекте ат-сыывыс
Бөөлдөнип неперзэн боор.

Оолдардан чыда калбас
Орлан-шооа Марияанна
Чоогумга турган болза,
Чыыра тырткаш, ошкаан болза.
Клара ЧИЦМИТ,
күш-ажылдың хоочуну.
Тес-Хем кожуун.

ДОЛААНАМГА КАЙЫН ЧЕДЕР

Долгандыр-ла уругларның
Доозазы чараш-даа бол,
Дозуарган карактарлыг
Долаанамга кайын чедер.

Домчу-эмчи даңгыналар
Дооза туруп, шинчири-даа бол,

Донган баарым чылыдып бээр
Долаанамга кайын чедер.

Торгу тоннуг кадыннары
Дозуланым чагдынгаш-даа,
Долаан бурган каастап берген
Долаанамга кайын чедер.

Аңгы-оол Иргит.

Булун-Бажи суур,
Эрзин кожуун.

ӨРТЭЭ ТУРБАС, ӨСКЕН ЧУРТУМ

Тааланчыг уйгу-дүжүм доюлгуже
Дамчыым хандыр чайгал чораан машина дег,
Шара чашта кавайымга күжүр авам
Шак-ла мынчаар өпейлеп каап, орган-на боор.

Хажызындан харап турар тайгаларда
Кара эзим дагларында көзүлбес бол,
Хенче чаштан ойнап өскөн Баян-Талам
Келин кысты уткаан ышкаш, манал тур боор.

Чажам дивес шыдал-күштүг аныяамда
Чайның айы адакталып үдеп калчык.
Азий диптиң төвү болган Кызылымга
Аал-чурт солуп көшкенимни сактып чордум.

Шалкан аът дег чилчин үстүп, өө тынып,
Шаа төнүп, турар эвес хөөкүй чычаан
Агым чажып, тейлеп эртер Хайыраканым
Аржаан домнуг кара суунга чулуп келди.

Аралашкан чорук чону арыгланым,
Агым чажып, арамайлап тейлеп эртер.
Өгбелерим сагылдарын хажытпайн,
Йөрээл алгал, өргүмчүмү чажып кагдым.

Дүндүк өттүр көстүп турар тайга-сындан
Дүрлүг-күштүг шурап баткан Хемчим эвес,
Агымнарын аайында шуудуп чыдар
Ак-Тал хемим бо-ла болгай! Эки хемим!...

Арыг сүттен кылган чемин ижип чораш,
Аразынга хензиг чаштан мандып өскөн,
Өгбелерим хинин шыгжаан хонаштарда,
Өглеримниң орнун кезип, сактып эртим.

Арты, ишти ун дургаар төрөл чонун
Аал-кожа өдээ сынмас чүзүн малдыг.
Ховуларга, шынаазыга холуй оъттап,
Кожайлар бооп чуртун ээлеп чурттап чорду.

Чылдар шуушкаа билдиртпейн эрткенден бээр
Чээрби эвес, алдан чылдар шуужуп эрти,
Өлең сизин шыва үнгөн өдөк соргаан,
Өглер орнун тыпкылааштың саңым салдым...

Кайы шагдан чуртум ээлеп чурттап чораан
Каш ада салгал дамчаан өгбелер-даа,
Карак огу камгалаан дег ээлзэн черин
Кажанда-даа ээн каапкаш, тоял чорбаан.

Хөрээм иштин долуп келген бодалдардан
Хөңүм чайгаар хөмүрээр, баарым саргып,
Карактардан баткан чаштар хөрээм куду
Кара черже шуужуп бадып, шаг-ла болду.

Будда бурган октаргайдан көрүп орап
Буруум миннип, агым чажып тейлеп турдум.
Өскөн чуртум Баян-Талам аартыктаан эвес
Өске черлер кезип тояан кончуумну аар.

Канчаарга-даа хиним шыгжаан өдөктерлиг
Кара чаштан черин базып өзүп келген
Өгбелерниң ажыттынмаан үжүлөрлиг
Өртээ турбас, чурту ышкаш чурт чок-тур!...

А, өршээ! Өртемчейниң кырында бо
Амыдырал дойлууп турар Ие черде,
Амылыглар оруун часпайн чурттаар болза,
Аас-кежик дээрден төктүп турганзыг-дыр...

Сарыг-оол САНЧЫ.

Кызыл хоорай.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбел-
чин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каыттан тургустун-
ган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып
эгелээнин дыңнадып тур.

Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

Садып алырының дугайында
«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң
8-905-920-41-01, 8-923-547-30-60,
телефон/факс (39422)4-85-29.

Анонс

«ДОТ ХАРЫЛЗАА»

Июнь 25-те «Шын» со-
луннун редакциязынга 11
шактан 12 шакка чедир
республиканың радиотелеви-
дение дамчыдылга төвүнүн
(РТПЦ) ажыл-чорудулгазын-
га хамаарыштыр «Дорт ха-
рылзаа» болуп эртер. Аңаа
төптүн директору **Андрей
Анатольевич Максименко**
(очулдурукчузу-биле) база
ТР-ниң Информатизация бол-
гаш харылзаа яамызының
башкарыкчы специализи **Ан-
тонина Кыргысозна Салчак**
олар номчукчуларывыстың
сонуургаан айтырыгларынга
харыылаар. Иденкейлиг кир-
жиринче редакция силерни
чалап тур.

**Харылзаажыр телефон-
нар: 2-01-35, 2-30-69.**

Байыр чедиришкиннери

Хүндүлүг **Урана Доргаевна, Алдаймаа Көгел-ооловна**
төрүттүнгөн хүннериңер-биле!

Олар «Эврика» уруглар төвүнүн төлөптиг башкылары. Ыңа
Россияның немелде өөредилгениң 95 чыл оюнга база байыр чед-
омак-хөглүг дыштанырыңарны коллегалар мурнундан күзедим.

Хүндүткел-биле, Светлана ДАНЗЫН.

ЭМЧИЛЕРИВИСКЕ МӨГЕЙДИВИС

Бистер республиканың 3 дугаар эмнелгезиниң иммунология с-
рында 30 хире кижжи эмнедип чыдар бис. Бистер ачы-буянын эм-
ривистиң ачызындан аллергия, хан аары, сөөк, чүстер аарыглар
аарааш эмнедип турар эмчилеривистиң чазык, чараш шырайлары
аарырывыс экижи бээр.

Ылаңгыя бистиң улуг эмчилеривис Алена Кара-Катовна Конга-
талья Владимировна Юдина, Любовь Кара-Шарыевна Ооржак, Та-
Константиновна Бартан бистерге эмнээшкенин хүн бүрүдө дээшти-
дуп, эмнерни канчаар ижерин айтып берип, мында 6-7 ай иштинде
турар улусту хайгааралга ап турар. Аарыгны үзе эмнээринге уйгу-
чок ажылының чымыштын мактавас арга чок.

Салбырың улуг эмчи сестразы Валентина Монгушовна Ирг-
дунун харылап турар сестраларыңа шыңгыы негелделиг. Капел-
сестралары Чингис Сааяга, Алевтина Ондарга, пост сестралары: Ан-
Салчак, Алинаа Сарым-оол, Март-оол Чүргүй-оол, Чойганмаа Мо-
Кама Ондар, Артыш Таргын.

Эмнелгениң арыг-силиин тудуп турар санитаркаларывыс: М-
Хертек, Илдирмаа Хертек, Татьяна Оюн, Долаана Оюн, Шеңне Д-
Россия Саая.

Республиканың 3 дугаар эмнелгезиниң улуг эмчизи Рада Ц-
ооловна Монгушка, иммунология салбырының эргелекчи эмчизи
Кара-Катовна Конгарга, Пит салбырының эргелекчи эмчизи Ли-
Кара-Шыраевна Ооржакка профессионал байырлаын таварышты
байыры чедирдивис.

Эмчилерниң ачы-буянын көрүп турар кижжи
(30 кижиниң мурну)

РоссельхозБанк

СВОЙ ВКЛАД
с растущей ставкой

звонок по России бесплатный
8 800 200-02-90
WWW.RSHB.RU

Вклад для физических лиц «Свой вклад» принимается с 09.04.2013 по
30.09.2013 (включительно) на сумму от 3000 рублей РФ, максимальная сумма —
без ограничений, на срок 91 день с возможностью автоматической пролонгации
на тот же срок (не более 4 раз). *Ставка по вкладу 6% годовых, после 1-ой про-
лонгации — 7%, 2-ой — 8%, 3-ей — 9%, 4-ой — 11% годовых. Дополнительные взносы
и расходные операции по вкладу не предусмотрены. Проценты выплачиваются в
день окончания срока вклада путем перечисления к сумме вклада (капитализация)
либо перечисления на счет вкладчика, открытый в Банке. При досрочном вос-
требовании вклада на первоначальном сроке проценты начисляются по ставке
вклада «До востребования». При досрочном востребовании пролонгированного
вклада — проценты по всем предшествующим срокам сохраняются, а проценты
за последний срок начисляются по ставке вклада «До востребования» (0,01% в
рублях РФ на 01.04.2013). ОАО «Россельхозбанк».

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура,
өөредилге, көдээ ажыл-агый килдизи — 2-03-88, чагаа — 2-17-09,
реклама килдизи — 8-923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлетпур
— 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8221. Чагыг 67. Номериң парламгаже дужаганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы
биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херечилер
дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парламтың материалдарның авторларының бодалдары редакция
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннарны болгаш өске-даа фактылар
дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.